

**Софийски университет „Св. Климент Охридски“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА “ПОЛИТОЛОГИЯ”**

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд на тема:

**“Механизми за контролирано гласоподаване в ромските общности в
България 1991-2021 г.”**

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”

по научна специалност 3.3 Политология – Сравнителна българска политика

Изготвил: Анита Симеонова Стефанова

Научен ръководител: Доц. д-р Стойчо Петров Стойчев

София, 2023

Име, презиме, фамилия на автора: Анита Симеонова Стефанова

Тема на дисертационния труд: “Механизми за контролирано гласоподаване в ромските общности в България 1991-2021 г.”

Дисертационният труд съдържа 246 стр., като включва увод, три глави и заключение. Използваната литература е съставена от 233 източника както на английски, така и на български. В отделно книжно тяло са обособени приложенията (общо 3). Налице са 16 графики.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на разширено заседание на катедра „Политология“ към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, проведено на 26 януари 2023 г.

Защитата на дисертацията ще се състои на ..... от ..... часа в .....
Материалите са на разположение в кабинет № 324, блок 4, бул. „Цариградско шосе“, № 125.

Състав на журито:

Председател на журито:

Рецензии:

- 1.
- 2.
- 3.

Становища:

- 1.
- 2.
- 3.

Съдържание:

1– Структура и съдържание на дисертацията	4
2– Обща характеристика на дисертацията	6
3– Кратко изложение на дисертацията	14
4– Приноси на дисертацията	39
5– Списък на научните публикации	40
6– Използвана литература	41

1– Структура и съдържание на дисертацията

Увод	5
Ограничения на изследването	18
Глава 1. Теоретична рамка и основни понятия при изследването на контролирания и купен вот	20
Изборният процес като фундамент на съвременната демократична система	20
Възникване и развитие на демократичните процедури	24
- Демократични избори и избирателни системи	25
- Мажоритарни избирателни системи	28
- Пропорционални избирателни системи	29
- Смесени избирателни системи	30
Регулация на изборния процес в България	33
Трансформация на нормативната уредба (1990-2009) и кодификация на изборния процес след 2009 г.	38
Преференциалното гласуване и същностната промяна в изборната практика	40
Актуални изборни правила	42
Контролиран и купен вот	45
Използвани механизми- от преки форми към търговия със зависимости	60
Политически пазар	76
Политическа култура, политическо поведение и политическа мобилизация	78
Политическите партии- представители на интересите на гражданите	82
Корупция и организирана престъпност	88
Клиентелизъм	94
Брокери за купуване на гласове	96
Характеристика на домодерните общности	99
Групи от населението, застрашени от контролиран вот	103
Глава 2. Ромските общности в България. Осъществяване на контрол върху гласуването на ромските избиратели	109
Ромите в периода на социализма	113
Ромите след 1989 г.	115
Икономически стратегии	124
Евангелизация на ромите в България	130
Фигурата на пастора	134
Турцизация на ромите в България	137
Лидерите в ромските общности	139
Купуване на гласове и контролиран вот в ромските общности	148
Механизми за осъществяване на контролирания вот в ромските общности	149
Масщаб на контролирания вот в ромските общности	160

Глава 3. Динамика в контролираното гласоподаване и купения вот в България 2005-2021 година	162
Парламентарни избори 2005-2011 година	166
Местни избори 2007-2019 година	188
Обобщени изводи	200
Експертни предложения, мерки и политики за минимизиране на контролираното гласоподаване	206
Мерки на служебното правителство	215
Ефектът от мерките	219
Заключение	221
Библиография	224

2– Обща характеристика на дисертацията

Актуалност

Темата за корупцията в изборния процес е актуална и това личи от присъствието ѝ в обществения дневен ред, в медийното пространство и регулярно по време на предизборни кампании, като се превръща в повод за чести политически дискусии. Важността е регулярно обосновавана при мотивите за промени в Изборния кодекс, като това е аргумент на всяка политическа партия. Обикновено една или друга иницирана промяна е свързана с намаляване на контролирания и купен вот, такива бяха задължителното гласуване, целенасоченото усложняване на изборния процес въвеждането на машинно гласуване в секциите с над 300 избиратели и в последствие връщането на възможността гласоподавателите да избират между хартиено и машинно гласуване.

Налице е тенденция, при която част от определени уязвими групи от българското население се превръщат в основен обект на натиск да гласуват в изборите в противоречие със своите политически убеждения или без политически нагласи, било то поради предложение за продажба на гласове или поради заплахата от определен тип санкции. Това са основни дефицити в изборния процес, които поставят групи от населението в социална и икономическа маргинализация, а проблемът изглежда, че се превръща цивилизационен.

Проблемите с ромските общности не просто не биват разрешени в рамките на осъществените политически и икономически трансформации, започнали преди 30 години, а напротив те все повече се задълбочават до момента, в който са се превърнали в цивилизационен проблем. Наличието на негативни обществени нагласи и лошите икономически условия тези възпрепятстват пълноценното интегриране на част от ромските групи в българското общество. Всъщност това е предпоставка същите да се откажат и отдръпнат от политическия процес и да откликнат на предложенията на политическите партии за икономическо гласуване.

Макар да са правени множество опити за въвличане в обществените и икономическите дейности, те са били неефективни, а като резултат част от ромските групи се превръщат в инструмент за постигане на определени политически цели, каквито са спечелването и овладяването на публични ресурси. Нито една от съществуващите и

съществуващите партии, имащи за цел да представлява ромските избиратели, не успява да постигне съществени резултати в посока разрешаване на проблемите на ромите и тяхното ефективно интегриране в политическия, икономическия и обществения живот на страната. Някои от основните партии включват в листите си кандидати от ромски произход, за да си осигурят гласовете на ромския електорат, но това не гарантира решаване на проблемите със сегрегацията на ромските общности.

През последните години и поради намаляващата избирателна активност, техните гласове все по-често са били необходими за спечелване на местни избори, където вотът е мажоритарен и всеки глас е от значение, но също така са взимали превес при избори за народни представители. От своя страна, невъзможността политическите партии да мобилизират електорат, се дължи на все по-честото усещане за липса на доверие у политическите формации, невъзможността на избирателите да се припознаят в тях, както и всеобщата апатия, достигнала до голяма част от българските граждани. Политически партии се опитват да запълнят този вакуум посредством купуване на гласове и други непочтени практики, за да си осигурят гласовете и на ромския електорат, като по този начин ги превръщат в инструмент за печелене на избори. Разбира се, това е възможно благодарение на все по-ниската избирателна активност пред последните 30 години. Основна роля в този процес играят неформалните ромски лидери, които се явяват посредници между партиите, търсещи гласовете на ромските избиратели.

Цел на дисертацията

Целта е да се получи качествено ново знание за тенденциите и механизмите, отнасящи се до контролираното и купеното гласоподаване в ромските общности в България за периода 1991 - 2021 г. Периодът, който разработеният текст обхваща, не е случаен. Той е толкова дълъг именно, за да успее да проследи използваните механизми на контролирано гласоподаване в ромските квартали още от началото на демократичните промени към 2021 г. Както вече споменахме още от зората на демократичните промени ромските граждани са изправени пред редица предизвикателства. През годините все повече хора от ромски произход се превръщат в обект на контролирано гласоподаване, а механизмите и организацията на целия процес се адаптират съгласно политическата и обществената действителност. Ако в началото на прехода натискът как да гласуват вероятно не е толкова

значим, то последните 15 години това е осезаем проблем, които застрашава честността и прозрачността на изборния процес.

Обект и предмет на изследването

Обектът на настоящия текст са ромските общности, които през последните три десетилетия поетапно са се превърнали в социално, политически и икономически маргинализирана група. Липсата на образование и качествена заетост прави част от тези групи силно зависими от неформалните лидери в общностите и по този начин те се превръщат в обект на различни форми на контрол. В настоящия текст детайлно ще бъде разгледан първоизточникът на задълбочаващия се процес на силно отчуждение и капсулиране на части от тази общност. Фокус е поставен както върху характеристика на части от ромските общности, така и на различните икономически стратегии, които ползват за оцеляване. Ключова е ролята на неформалните лидери, които изземат функциите и отговорностите на институциите и се превръщат в незаобиколим фактор.

Предмет на дисертацията са механизмите за контролирано гласоподаване, използвани върху части от ромските общности в България. През последните три десетилетия те са се променили и адаптирали, като резултатът е трайно подкопаване на изборния процес и правата на избирателите. Като в началото на установяването на порочните практики, времето за организация е отнемало приблизително две седмици преди изборите, то сега процесът стартира месец до два преди провеждането на вота (Прозрачност без граници, 2019: 13).

Задачи на дисертацията

Най-общо етапите през, които минаваме за постигане на целта на текста и потвърждаване на хипотезата, бихме могли да ги разделим на три. Първата стъпка към постигането на целта е свързана с изясняване, уточняване, задълбочаване, методическа обосновка на същността, природата и структурата на изследвания обект – контролираното и купено гласоподаване в части от ромските общности. Разбира се, тук на помощ идва понятийният апарат, служещ за основа на целия текст. Без изясняване на основни дефиниции, концепции, и процеси, то ние не бихме могли да постигнем очакваната. Втората ключова задача е свързана с анализ на реалното състояние на предмета на изследване, а

именно ромската общност. Цяла глава е посветена на характеристиката на ромското население, икономическите стратегии, с които си служи за своето оцеляване и предпоставките, за организирането на контролирано гласоподаване в тази група. Важно е разграничението на типа организация и начин на живот в гетоизираните градски структури, в оживените райони с тези в обезлюдяващите се населени места. Детайлно са разгледани видовете неформални лидери в ромските общности и тяхната роля за контролирано гласоподаване. Една от задачите се отнася до осъществяване на интервюта с такива лидери, непосредствено преди провеждане на избори. Ключова задача е провеждане на изследване по отношение на резултатите в подбрани ромски секции в период 2005-2021 г., където ясно могат да се проследят тенденциите и влиянията на конкретни политически формации през годините. Като последна задача си поставяме доказването или отричането на нашата основна хипотеза, обобщаването на изводите и извеждане на препоръки за намаляване на порочните изборни практики.

Основен изследователски въпрос

Основен изследователски въпрос за дисертационния текст е свързан с разширяващия се обхват на явлението на покупко-продажба на гласове през последните 30 години в част от ромските общности и резултатите, изразяващи се в преразпределяне на гласовете в съответния ромски квартал. Ако след 2000 година в политическото пространство са присъствали ромски партии, които под някаква форма са представяли интересите на ромските избиратели, то постепенно те губят своята мощ да са техен представител. Така създаденият вакуум е умело използван от основните политически субекти, които трайно изтласкват ромските партии.

В рамките на българското общество купеният и контролиран вот се явява не просто опит за изборни манипулации, а цивилизационен проблем, който трудно би се преодолял с козметични нормативни промени и ситуативни акции в махалите две седмици преди провеждането на изборите. От една страна, решението на проблема изисква, гражданска нетърпимост, от друга страна, многосекторен подход за противодействие и борба.

В настоящата работа се прави допускане, че политическият пазар на купени гласове в ромските общности е резултат от търсенето от страна на политическите партии и

организираното предлагане от страна на част от ромските общностни лидери, които използват своя авторитет и механизми за контрол върху отделни групи избиратели. Тези механизми и самият авторитет се основават върху социални, икономически, културни и др. предпоставки, чиито ефект се усилва от действията или бездействието на държавата и в частност на правоохранителните органи, които не успяват, независимо от причините, да установят прилагането на релевантното законодателство върху значителна част от гетоизираното население в ромските общности.

На база на проведеното изследване ще се разгледат няколко възможни модела за това как партиите опитват да оказват влияние в част от секции. Обхванати са парламентарни и местни избори в периода 2005-2021 г., като това представлява предпоставка за проследяване на тенденциите. Ключов фактор са и властовите взаимоотношения между търсещите в лицето на политическите партии и неформалните лидери, които извършват посредничество, търговията и организацията по покупко- продажбата на гласовете. Изследването е фокусирано върху някои от най-големите махали в областните градове, но и секции в малките селища, някои със 100% ромско население, също гласуващи хомогенно и в тази връзка представляват интерес за изследването. Важно е уточнението, че изследването няма за цел представителност на национално ниво. Като цяло поради нехомогенността и разпръснатостта на ромските общности е трудно да изведем общи характеристики на осъществявания натиск. Използваните схеми за контролирано и купено гласоподаване се осъществяват извън закона, което предполага необходимост от тяхното скриване и това прави процеса много труден и понякога дори невъзможен за разкриване и проследяване. Правоохранителните органи често се превръщат в съучастник и така мащабът на явлението е много трудно установим, тъй като не се наблюдава консенсус за предприемане на конкретни мерки. Крайният резултат от този процес е затвърждаващата се тенденция през изследвания период все по-широк кръг от ромските избиратели се превръщат в обект на натиск да гласуват в противоречие със своите политически убеждения. Наблюдава се по- старателно подготвяне на механизмите за купуване на гласове, като към преките форми на предлагане на пари се включват и методи на осъществяване на контрол, чрез стимули и заплахи.

Методи на изследване

За изследване на поставеното по-горе допускане в настоящата работа ще бъдат използвани в съчетание количествени и качествени методи. Тази необходимост произтича от факта, че една научна дисциплина не е в състояние да отговори достатъчно изчерпателно на поставените изследователски задачи в дисертацията, което определя и интердисциплинарният характер на този труд, обединяващ политологични, културни, социални, антропологични, етнически въпроси. Изследването е проведено на няколко етапа, чиято крайна цел е да се проследи и анализира как се осъществява контрол върху изследваните ромски секции и по какъв начин партиите си разпределят вота.

Предварителен етап:

- Преглед на научната литература, исторически преглед, кабинетно проучване и теоретично обобщение на изследванията, отнасящи се до темата на дисертацията.
- Подбор на методи за изследване на обекта и предмета на изследването.
- Характеристика на ромските общности- йерархични структури, икономически стратегии, неформално лидерство, зависимости.

Основен етап:

- Провеждане на детайлни теренни проучвания чрез приложение на дълбочинни интервюта
- Изследване на промените в изборните резултати в избраните ромски секции.

Заключителен етап.

- Анализ и обобщение на изследваните тенденции при изборните резултати.
- На база на обобщенията са конструирани модели на структурата на пазара на гласове.

За постигане на целите на настоящата дисертация използваните методи и подходи- качествени и количествени, условно се разделят на методи за събиране и методи за анализ на информацията.

а) *Методи за събиране на информацията:* провеждане на 10 бр. дълбочинни интервюта в периода 2021 г. с брокери на гласове, дилъри, общностни тартори. Проведени са в следните населени места:

- 3 бр. в кв. “Факултета”, гр. София;
- 2 бр. в кв. “Христо Ботев”, гр. София;
- 1 бр. в кв. “Обеля”, гр. София;
- 1 бр. в с. Буковлък, гр. Плевен;
- 2 бр. в кв. “Меден рудник”, гр. Бургас;
- 1 бр. в кв. “Изток”, Пазарджик.

Интервютата имат за цел да бъдат идентифицирани организацията и процеса по осъществяване на контрол. Изборът за провеждане на дълбочинни интервюта с неформални ромски лидери, участващи в контролираното гласоподаване се дължи на два фактора: пряко наблюдение и възможност за лична оценка, които са важни за формулиране на заключения от натрупания опит. Като цяло този тип качествен метод е ефективен и дава широк набор от твърдения на интервюираните лица, които да опишат средата, която се изследва. Чрез тях се разкриват вижданията на интервюираните, относими към поставения проблем. В нашия случай интервютата с неформални ромски лидери ни дават една друга и много различна представа за осмислянето на политическите права на ромските избиратели, която е пречупена през икономическата стратегия и е далеч от разбиранята за политическа и гражданска култура.

б) *Методи за анализ на информацията:* обзор и анализ на набраните текстови материали (в това число и периодичния печат); обработка и анализ на аудио-визуалните материали; анализ на документи; вторичен анализ на данни; обработка и анализ на проведените интервюта; обработка и анализ на изборни резултати.

Предизвикателствата пред дисертацията

Основен проблем, който се появява пред дисертацията, е невъзможността да се определи точният мащаб на явлението, тъй като процесът по подготовка на организацията се случва извън рамките на закона и участниците умело успяват да прикриват деянията си. Липсата на богат набор от теоретични и емпирични научни изследвания по темата е допълнително предизвикателство. Настоящата дисертационна работа е опит да се анализират и структурират тенденциите при контролираното гласоподаване в конкретните ромски махали в периода 1991 г.- 2022 г. Проведените избори през този период са отправна точка за изследването, позволяващи проследяване на процесите още от самия им зародиш. Това е причината за избора на толкова дълъг обхват на периода. Съществено предизвикателство пред провеждането на изследването беше отказът на участниците да дадат интервюта, което предполага невъзможността да се изследва по-мащабно явлението сред повече представители на тази група.

Ограничения на изследването

Настоящият текст е своеобразен опит за изследване на политическия пазар в част от ромските общности в България. Поставен е акцент върху някои от най-големите махали в областните градове, мнозинството от тях със 100% ромско население, при които се наблюдава висока степен на хомогенност що се отнася до партийните предпочитания. Както беше споменато по-нагоре в текста, подбраните десет случая изчерпва разнообразието на потенциално различни характеристики. Фокус е поставен върху ромските махали, находящи се в големи областни градове, в текста не се разглеждат ромски общности, които упражняват правото си на вот в малки населени места. Текстът не си поставя за цел да анализира в детайли търсенето от страна на политическите партии, а разглежда предлагането на гласове от страна на ромските неформални лидери и гласоподаватели. По отношение на проведените 10 броя дълбочинни интервюта е важно да бъдат направени някои уточнения. На първо място поради спецификата на разглежданите явления и факта, че те се случват извън рамките на закона, беше предизвикателство да бъдат склонени участниците и организаторите. Мнозинство от откази бяха получени след юни месец 2021 г., когато стартираха акциите на служебното правителство за противодействие на нерегламентираните практики в изборния процес. Предизвикателство е прецизността на данните по отношение на мащаба на купения и контролиран вот през годините.

Изследването обхваща избори от първи порядък, каквито са парламентарни и местни. В настоящия текст няма да бъдат разглеждани избори за европейски парламент и президентски, тъй като те са от втори порядък и партиите съсредоточават усилията си върху тях в по-малка степен. Времевият обхват на изследване е 2005- 2021 г., като в него са включени проведени осем парламентарни и пет местни избора, разглеждани са стотици секции. В тази връзка са представени и промените в изборния кодекс както в исторически аспект, така и в рамките на изследвания период на дисертацията. Изследването не поставя акцент върху последните и най-актуални промени в изборния кодекс, отнасящи се до въвеждането на паралелно машинен и хартиен вот, тъй като то няма отношение към периода на настоящото изследване.

3– Кратко изложение на дисертацията

Настоящата работа се състои от Увод, три глави и заключение. Първата глава представлява въведението в темата на дисертационния труд. Тя има за цел да концептуализира ключови процеси за възникването и развитието на демокрацията и демократичните институции, както и изборния процес и ролята на политическите партии като представители на интересите на гражданите. Тук е мястото за обяснение на феномените купен и контролиран вот, разграничение на събирането и получаването на гласове, политически пазар и клиентелизъм, както и използваните механизми и брокерите, които осъществяват контролирано гласоподаване. Частта е от основополагащо значение за разглежданите представители на ромски общности, които бихме могли да класифицираме като по-склонни да осъществяват контролиран вот.

Втора глава е ключова, тъй като концептуализира икономическите стратегии в някои маргинализирани групи, предпоставките за успешното реализиране на порочните явления, разглеждани са процесите на евангелизация на ромските общности и влиянието на църквите. Тук са представени и видовете неформални лидери, които активно участват в организацията, както и мащабът на порочните изборни практики.

Ромите бихме могли да ги разглеждаме условно в две разделение – и като отделни общности, и като общество (обособена негова част в съответната държава). Вътрешните подразделения на ромската общност оказват влияние върху тяхната групова, субгрупова,

метагрупова и преферирана идентичност. В допълнение на това ромите в Източна Европа през вековете са изградили ново качествено ниво в комплексната структура на тяхната многоизмерна идентичност – чувството на принадлежност към конкретната нация. Този резултат, неминуемо е част от постигането на една по-висока степен в тяхното гражданско съзнание.

В първата част на главата „Ромите в периода на социализма“ са разгледани три периода, отнасящи се до политиката на БКП спрямо ромското население в периода 1944-1989 г. Като отношението към ромите е подчинено на политиката, която ръководството на Централния комитет на Българската комунистическа партия (ЦК на БКП), води към турското малцинство в страната. При първия (1944- 1958 г.) ромите за първи път са обект на целенасочена политика за пълноценно включване в обществено- политическия, социално-икономическия и културния живот на страната (Стоянова, 2017). Вторият период (1958 – 1978 г.) се свързва с опитите за приобщаване на ромите към “социалистическия начин на живот” чрез издигане на техния бит и култура. БКП извършва и първото “доброволно” преименуване на ромите, изповядващи мюсюлманска религия и е възприета линията на ограничаване обхвата на ромските изяви. През третия период (1978- 1989 г.) се реализира политика на приобщаване на ромското население посредством обособяване на смесени квартали, отново смяна на имената и по-нататъшно ограничаване на ромските мероприятия. Като цяло и през трите обособени периода бъдат правени опити да се решават общи проблеми на ромското население, чрез политическа просвета, образование (макар и често в сегрегирани училища), културни изяви, етническа толерантност, осигуряване на възможности за, макар и ниско квалифицирана и ниско платена работа, битово устройване и криминални престъпления.

Във втората част „Ромите след 1989 г.“ е поставен фокус върху маргинализацията, която по своята същност е една сложна многопластова концепция, обединяваща различни ефекти като липса на развитие и ресурси, социална дистанция и изолация, клиентелни връзки, потисничество, културна дезинтеграция и отчуждение от публичните регулации. Бедността, безработицата и дискриминацията са предпоставка за социално-икономическо и политическо изключване и води до неблагоприятни последици на личностно ниво, но и на общностно. В качеството си на потърпевши или жертви на постсоциалистическия период,

ромите се оказват в положението да се представят в негативни роли. Медиите също допринасят за етническата идентификация на правонарушителите и престъпниците в битовите закононарушения, а така повече публично се формират и стигматизират имиджа на ромите. Една от най-разпространените теми на медийните наративи, свързани с ромите, е тази за ромската престъпност. Друга актуална митологема е тази за ромите като “политически продажници”. Този образ е свързан с разбирането, че ромите по традиция продават гласовете си на тази политическа партия, която предложи по-висока цена от другите по време на изборите. Медиите подхранват това вярване посредством прокарване на идеята, че корупцията и фасадната демокрация се случват благодарение на по-ниско образованите и липсата на обществено ангажиране при ромите, които продават демократичните си права за пари и лични краткотрайни облаги. Като по този начин ромите са представени от медиите не като граждани, а в ролята на недостойни получатели на граждански права, които доброволно участват в установяването на вече изградените практики на политическа корупция в България (Фондация С.Е.Г.А 2022: 21-24).

Като цяло пространствената сегрегация и концентрация се вменява като вина на самите роми, а причината се търси в тяхната “стадност” и желанието им да живеят заедно отделно от другите, за да не им се налагат изискванията на обществото и да бъдат далеч от институционалния контрол. Обратно не се поставя фокус върху нежеланието на мнозинството да живее заедно с роми, което е основна предпоставка за наблюдаваната ситуация в момента в някои големи градове. Премълчава се и вината на институциите, които през 90-те години напускат ромските махали и посредством бездействието си, служат като катализатор на гетоизация на тези квартали. В допълнение на това не се споменава и вината на държавата за незаконното строителство и провала ѝ да подобри жилищните условия (Томова, Стойчев, Иванов 2020: 86).

Следващия важен раздел в рамките на втора глава е свързан с процесите на евангелизация на българските роми. След настъпване на демократичните промени в страната процесите на разпространение на Евангелието сред циганската общност обхваща големи мащаби. От тук произтича и необходимостта от по-задълбоченото разглеждане на тези процеси и анализиране на тенденции на тези явления и по какъв начин оказва влияние върху идентичността на тази група. В страната ни има няколко категории роми, в

зависимост от религията, която изповядват: православни, католици, мюсюлмани и евангелисти. Цялостният процес и резултатите от приеването на евангелското кръщение от циганите е наречен цигански евангелизъм/протестантизъм.

Една от основните характеристики на процеса на евангелската конверсия сред ромите е всъщност неговата масовост след настъпването на демократичните промени. Посредством същата масовост конверсията допринася за затварянето на ромите вътре в собствената им общност и задълбочаване на маргинализацията (Беновска- Събкова, 2003: 253-284). Според Илона Томова съществува непосредствена връзка между “маргинализацията” (изоставането във всички социални сфери) на ромите и “евангелизацията” (широкото разпространение на протестантските църкви сред тях). Тя търси причините за широкото влияние на евангелизма сред ромите преди всичко в социално- икономическата ситуация в страната. Религията представлява стожер за съхраняване на психологическото равновесие на хиляди роми, които живеят при лоши условия, но с надеждата за по-добър живот (Томова, 1998: 343). Според Пампоров евангелизацията предоставя социален шанс при индивидите, заплашени иначе от процесите на гетоизация и социална аномия (Пампоров, 2006: 324). Засиленият контрол върху алкохолизма, употребата на дрога и домашното насилие, съчетан с емоционална и реална подкрепа на хората в нужда, която предлагат Евангелските църкви, допринася за интегриране представителите на различни цигански общности в големите градове.

Първоначално проповедниците се стараят да “възпитават” различни качества у ромите, за да бъдат те “добри” християни. След като поемат ръководната роля, обаче същите започват да управляват църквите по свой собствен начин и да практикуват и проповядват правилата и догмите на религията по свое усмотрение. Авторитетът на ромските духовници се основава на поддържането на добри взаимоотношения с главните пастори на българските конгрегации, тъй като обратното би довело до изолация и липса на преимущества. В границите на махалите обаче ромските духовни водачи са истинските ръководители и българските пастори не оспорват властта им. Пасторът е най- важната фигура в ромските църкви, тъй като той е ръководител на молитвения дом и е религиозен водач на общността. Той има универсална роля, тъй като съвместява две функции – на религиозен лидер и обществена личност. Много важно условие за проповедника е той да

притежава необходимия авторитет и влияние сред своята общност. Като те зависят както от неговата харизма, така и от фактори като образование, семеен статус, личният пример, поведение в социума и църквата и контакти с останалите църкви и проповедници (Slavkova 2003: 172-175; Славкова 2006).

Авторитетът е морална категория, която определя религиозната и обществена позиция на проповедника. Преди всичко той го притежава поради причината, че се възприема за богословен от Бога и божи избраник. Личностните качества са от особено значение, тъй като е успял да привлече вниманието на хората благодарение на тях и повежда група от хора след себе си. Непрекъснатата сегментация на църквите е пример за изява на авторитета на проповедника в молитвения дом и появата на нови църкви са често разпространени. По отношение на качествата, които следва да притежава пасторът можем да отличим нуждата да бъде добър оратор (Вебер, 1992: 268), мъдрост и интелигентност. Също така да е запознат с Библията и да може да цитира пасажи, като едновременно с това да прави съпоставки със събития от реалния живот. Пасторът обикновено осъществява негласен контрол върху поведението и морала на миряните във всекидневието им, посредством своите проповеди в църквата. Понастоящем пасторите с висше религиозно образование в България са единици. Относно светското образование, по-широко разпространено е духовните лидери да притежават основно или средно такова, малък процент притежават висше. Някои пастори дори се неграмотни и обикновено наизустяват пасажи от Библията. По-голям дял от проповедниците имат светска професия, като например работници в частни и държавни фирми, служители в държавни институции, музиканти, земеделски работници и др. Собственият бизнес се приема за престиж, както и регистрирането на собствено НПО. Като цяло за по-голяма част от духовните водачи участието в неправителствения сектор и политиката е неправилно, тъй като пасторът следва да е отдаден изцяло на духовния живот и служенето (Marushiakova and Popov 2004: 71-100).

Някои нямат отношение към политиката и не гласуват, а други обратното, избират да тръгнат по пътя на политическата кариера и стават популярни след включването си в листи за изборни национални или местни длъжности. Църквата, ръководена от своя пастор, играе не само религиозна, но и светска роля посредством такива дейности. След приемане на евангелското кръщение в социалния живот на циганските групи настъпва съществена

промяна в подходите за разрешаване на проблемните ситуации, в общественото поведение на вярващите и ролята на пастора (Gay u Blassco 2004: 255-272). Възможно е същият да има влияние върху политическата ориентация на миряните.

В последното официално преброяване 69 852 (1.7%) са се определили като протестанти, но по неофициална информация те са повече. Отговорът „друго християнско“ са избрали 13 927, или 0.3% от отговорилите на въпроса (НСИ). Различни източници сочат неофициални данни, които силно варират: от 24 651 души до 80 000. Според някои пресмятания, около половина протестанти в България са роми. Числеността на евангелизираните роми е, оспорван въпрос, доколкото се използва като аргумент в състезанието между пасторите за достъп до престиж, ресурси и власт. Увеличаването на броя на църквите с етнически ромски произход и умножаването на ромите евангелисти, тенденциозно се наблюдава и стремеж на самата църковна общност и в частност пасторите да набират членовете си именно сред тази етническа група (Славкова, 2007). Целият този процес П. Игнатов го определя като „циганизация“ на ББЦ. По този начин дефинира капсулирането в етнически хомогенни църкви. Същият автор смята, че след 1995 г. в България са навлезли изцяло ново поколение пастори, роми, за които образованието не е от съществено значение.

С цел максимална обективност, изчерпателност и симетричност на изследването, освен разглеждането на процесите на евангелизация на части от ромските общности, в главата са разгледани процесите на турцизацията на част от ромските махали в някои градове (Пловдив, Пазарджик, Кърджали, Хасково и пр.). В България живее ромска общност, определяна от заобикалящото население като “турски роми”. Названието е използвано още в рамките на Османската империя, като се разбира в смисъл на “мюсюлмани” и представлява смесване и взаимозаменяемост на религия и етничност в този исторически период. Диференцираното самосъзнание на турските цигани варира между ромската и турска идентичност. В някои случаи се самоопределят като “турски цигани”

Турските цигани са хетерогенна общност със сложна и различна насоченост идентичност (Марушиакова, Попов 1993: 96-97). Ако в миналото разграниченията са били на база практикувани занаяти и начин на живот, то постепенно тези разграничения са почти заличени и са налице други маркери, по които се идентифицират – език (цигански, турски

или и двата езика), етническо самосъзнание (циганска идентичност или турска) и религиозна принадлежност (бивши и настоящи мюсюлмани). (Славкова, 2004: 2- 10).

Несъмнено в главата намира място и класификация на ромските неформални лидери. Неформалният лидер в ромския свят никога не е ставал такъв посредством избори или назначение. Неписано правило е, че ромският лидер произхожда от семейство, което е уважавано и авторитетно, както от представители на общността, така и от нероми. На места се наблюдава утвърждаване на един или друг, но е възможно и на повече неформални лидери по места, това е естествен процес в рамките на конкурентна среда и е въпрос преди всичко на лична чест и обществен престиж. С всяка промяна на поколенията при ромите се е налагал лидер, който можем да определим като неформален водач на семейно- родовата общност. Обикновено неформалният водач се утвърждава като основен регулатор на отношенията както между отделните членове на рода, така и като негов основен представител пред останалите ромски родове, от една страна, и различните институции на официалната власт, от друга.

Авторитет се формира на база на личните им качества през целия им житейски път. Той следва да бъде разпознат както сред общността, така и извън нея. Дейностите извън общностите правят ромските лидери видими за широката общественост. Визията на ромските лидери е свързана както със състоянието на общността на микро и макро ниво, така и с потенциала за развитие. Също така е предпоставка за включване на ромските проблеми в дневния ред на местните и националните политики. Предпоставка за появата на подобен тип личности са и асимилационните стремежи на мнозинството, с което ромските общности съжителстват векове наред. Подценяването на ромите води до криза на идентичността, както за отделния индивид, така и в рамките на семейството и цялата общност. Това налага необходимостта от появата на личности, които да спечелят съгласието на различни родови общности и да поемат ролята на водачи, посредници, да балансират и регулират отношенията. Това се налага както на вътрешно ниво между различните представители на ромската общност, но и навън – при взаимодействието с други ромски общности и представители на мнозинството. Ромският неформален лидер може да бъде определен по следния начин: осъзнава, че здравината на семейно- родовите и междуличностните отношения се разяжда от изоставянето на традиционните правила и

етиката на взаимоотношенията и затова е носител и пазител на същите; въвежда и налага по неформален път, общи правила на поведение и следи за тяхното спазване от всички; осигурява мирно съжителство, както между представителите на различните ромски родове, така и между тях и представителите на неромски общности в рамките на квартала/махалата и населеното място; посредничи при осъществяване на диалог между представители на общността с представители на институциите; отстоява общностния интерес и се явява като говорител на интереса на общността. Всъщност, ако неформалните лидери са разпознаваеми и авторитетни, то има вероятност тяхното поведение и мнение да повлияят позитивно върху промяната на нагласите към образование и интеграция в самата ромска общност (Нунев и Сечков, 2009: 5-20).

Опитите за политическа кариера на ромските елити/лидери са свързани с етногруповия им произход или принадлежност, както и с групово прокарван от тях протекционизъм и фаворизация на “своите”. Неформалната йерархия на ромските групи се проектира в представителство на тези субобщности в ромските елити или лидери, които се ангажират със социални или политически дела. Така социалните мрежи и зависимости на по-силните ромски общности или на властващите елити/лидери се налагат безцеремонно над останалите представители на ромските общности (Мизов, 2008). В текста на дисертацията под „лидери в ромските общности“ тук разбираме неформалните лидери, които осъществяват търговия с гласове.

Купуването на гласове и осъществяването на контрол на свободния политически избор най-често се случва по волята на лидера на дадена група, той се “пазари” за гласовете с различни партийни лидери и кандидати. Рядко е някой да прескочи тартора и да се договоря индивидуално. Лидерите са тези, които осъществяват контакт и посредничат при самата продажба и по този начин се създава зависимост от политическите партии.

Често кметове и местна власт остава пасивна и си “затваря очите” за някои от престъпленията, които те извършват, защото ромските групи са удобни и техните гласове се търгуват в замяна на определен тип политически протекции. Това довежда до напрежение между етническите групи в страната, защото остава усещането за несправедливост и беззаконие.

Поради факта, че ромските групи се намират под абсолютния контрол на техните лидери и гласуват като една група, техните гласове са и най-желаните от всички занимаващи се с организация престъпни мрежи, кметове и местни лидери. За тяхното печелене се договарят обикновено само с авторитета и това улеснява процеса по организация, защото ромите са изпълнителни и слушат заръките на лидера си. Дръзналите да прескочат тартора и да се “пазарят” самостоятелно биват санкционирани, заплашвани или дори отлъчени. Това поддържа чувство на страх у членовете и се използва от лидерите за осъществяване на контрол.

Във връзка с изясняване на тенденциите при купуването на гласове в ромските общности и използваните механизми са проведени десет дълбочинни интервюта в “разгара на сезона” по осъществяване на контролирано гласоподаване. Интервютата по своята същност са съдържателни, тъй като предоставят своеобразна кулминация на развиващата се тенденция по отношение на купуването на гласове в ромските общности. Местните лидери разказват как протича процеса по организация - от срещата с представителите на политическите партии и уговорките за пари до самото заплащане с всички по веригата. По разкази на интервюираните е практика за всеки избор да се мобилизира ресурс за контролирано гласоподаване, като фокус е поставен върху парламентарните и още повече местните. Като цените за последните могат да са много високи. Организацията обикновено стартира месец по-рано с целепологане от страна на брокерите какъв мащаб избиратели ще бъдат обхванати, намират се хора посредници, които имат за задача да обиколят къщите, да изготвят списъци, няколко дни преди изборите да раздадат първата част от парите. В деня на изборите има хора, които отговарят за контрола дали хората са гласували. Тяхната роля се изразява в наблюдение в района на секциите кой вече е гласувал и отбелязването му в списъка, а ако към края на изборния ден все още има негласували, то той ги посещава, за да им напомни да го сторят. Случва се понякога и организирано извозване на избиратели до секции. След края на изборния ден и резултатите вече може да се премине и към втората част от плащането към избирателите.

Съществено важни са мотивите, които изтъкват брокерите, по отношение на включването им в подобен тип схеми. Те заявяват следното: “Ние тук в квартала чакаме да дойдат, защото осигуряват пари. Хората са бедни и си правят сметка, че като вземат 4 човека

от семейство по 50 лв. ще вземат 200 лв. Имате ли представа едно семейство тук колко време може да изкара с тези пари? Веднага отиват да напазаруват за месеци наред. Така, че ние така гледаме на изборите, като на нещо, от което да се изкарат пари.” (Приложение 1). Прави впечатление, че декларираните причини за брокерите и самите избиратели са основно икономически. А предложенията на партиите им предоставят финансови стимули, които са основните мотиви да не се колебаят да участват в нерегламентираните схеми. Избирателите не гледат на изборите като участие в демократичния процес и заявяване на гражданска осъзната позиция. Всъщност липсва ясна оценка за стойността на гражданската позиция и бихме могли да говорим за наличието на специфична политическа култура. На изборите в ромските общности се гледа предимно като на икономическа стратегия, която носи добър доход на по-голямата част от семействата в конкретния квартал. От друга страна на изборите се гледа като на инструмент за изнудване и постигане на цели, които по своята същност са незаконни, като протекция на различни незаконни схеми, организирани от ромските неформални лидери. Така организирането на контролирано гласоподаване в ромските общности се осъществява на принципа “услуга за услуга”. Ромските лидери получават протекция от управляващите местни лидери в замяна на помощ при мобилизирането на избиратели.

Изборният ден винаги е съсредоточавал огромно внимание относно използваните техники на участниците в изборния процес, каквито са злоупотреба с гласуването (подмяна или унищожаване на бюлетини, подправяне на изборни протоколи, купуване на цели изборни секции). В тази връзка оплакванията от международни наблюдатели на всички избори са многобройни и говорят за нарушения с установен системен характер. Често фокус на международните организации са секции в типично ромски квартали, където рискът за нарушаване или опорочаване на вота е най-голям. Въпреки позиционирането на различни наблюдатели да се осъществява в рискови секции, то реален резултат липсва. Брокерите през последните 30 години са се усъвършенствали в това да изобретят най-добрите и прикрити схеми за купуване на гласове. В тази връзка се правят единствено констатации след края на изборния ден, но практиките не биват прекратени, а напротив конкретно в тази малцинствена група механизмите за контрол на гласоподаването се разпространяват все повече от избор до избор.

Като незаконна дейност купуването на гласове е до голяма степен скрито от публичната правила и се осъществява с цел тяхното заобикаляне. Повечето от стъпките, които тя включва не се наблюдават лесно (Schaffer and Schedler, 2005). В много случаи ангажираните с купуване на гласове идват от една и съща среда с ниски доходи като избиратели, към които са насочени техните усилия (Aspinall, 2014: 58).

Оказва се все по-интензивен натиск върху избирателите, като той се осъществява от разширяващ се кръг от субекти - представители на ПП, местни лидери на общности, лихвари, работодатели, представители на местната власт, застъпници и наблюдатели, членове на СИК, а избраните от тях форми придобиват все по-криминален характер. Кметовете са също сред най-важните играчи и почти винаги участват под една или друга форма в контролирания вот, а дори и в търговията. Те често са най-големият работодател в по-малките градове, защото държат общинските фирми - сметоизвозването, ВиК, горско и т.н., както и подизпълнители или концесионери (Стойчев, 2018).

Механизмите за осъществяване на натиск върху безработни и социално слаби от страна на лихвари и “работодатели” са обект на особено влияние, поради факта, че става въпрос за зависимости над хора, които на практика не разполагат с ресурс да му противодействат. Предпоставки за това са ниската степен на грамотност и познания за основните права и институции, че живеят в гетообразни структури са податливи на манипулации. Изоляцията на ромските общности е свързана с невъзможността за намиране на друг източник на доходи и ниско ниво на грамотност се явяват важни фактори, които демотивират хората за оказване на съпротива или за сигнализиране на институциите.

Специфичната култура на ромските общности често се свързва с подчинение на определени правила и традиции. В някои населени места е създадена паралелно функциониращ ред и икономика, при която “бизнесът” е разпределен на сектори (официална търговия със стоки, нелегална търговия с цигари, проституция и др.), установен е “финансов” сектор, при който лихвари предоставят кредити на непосилно високи цени и живеят от тази дейност. Това е предпоставка за стартирането на механизми за влияние. При провеждане на избори лихварят, има ключова роля при взимането на решение кой кандидат или партия следва да се подкрепи на изборите, като впоследствие контролира изпълнението на заръката и опростява дълга. В подобна система, лихварят не е единствената ключова

фигура в квартала – той е един от няколкото посредници в изградената система за контрол, на чийто връх са един или няколко неформални лидери.

Важен инструмент в това отношение е отнемането на средствата, които биват получавани от държавата, посредством дебитни карти. Практиката за задържане на дебитните карти не е нова, тя много напомня на системата за задържане на лични карти. При задържането на личните документи обаче фокусът е контрол при упражняване на изборителни права, докато с дебитните карти се ползва като инструмент за държане в икономическа зависимост и несигурност (Кашукеева- Нушева, 2015: 28). В допълнение на това, неграмотността често представлява спънка за подготовката на документите за същите социални помощи. В тези случаи без посредническата роля на местните неформални лидери (ромски лидери, медиатори, кметове) те не биха имали възможност да се възползват от социални помощи под формата на пари в натура, енергийни ресурси за отопление. Това отново е предпоставка за изпадане на членовете на ромските общности в тип на зависимост, тъй като този тип помощи биват персонализирани в лицето на посредниците, които оказват ключово съдействие. Възможността за получаване на инвалидна пенсия, посредством получено удостоверение за ТЕЛК, също попада в категорията на социални помощи. В замяна на получените помощи, неформалните лидери дават указания как да се гласува на изборите и осигуряват електорална подкрепа от граждани, над които осъществяват социален и политически патронаж. Социалното подпомагане се превръща в един от инструментите за създаване на зависимости и оказване на натиск върху социално уязвимите граждани. Това е причината самите структури за социално подпомагане да се превръщат в обект на натиск от страна на местните политически лидери, представители на местната власт, както и неформалните лидери в общностите в опит да установят контрол върху изборителите. (Прозрачност без граници, 2019: 5).

Наблюдава се процес на по-старателно подготвяне за осъществяване на натиск върху групи от населението, като към преките форми на купуване на гласове се добавят и безплатно пазаруване в магазини, изплащане на допълнителни премии към заплатите, безплатно зареждане на гориво на бензиностанции. Организаторите на тези незаконни практики изобретяват нови и по-завоалирани форми на купуване на гласове като регистриране на застъпници и наблюдатели, които не само упражняват контрол върху

членовете на СИК, но и са легално купени избиратели; предоставяне на енергийни помощи в натура; опрощаване на дългове; купуване на гласове чрез посредници на принципа на пирамидата.

С цел да бъде затруднено откриването на тези практики, организаторите стават все по-старателни и изобретателни, а подготовката на схемите за купуване на гласове започва месеци преди изборите. Прибягва се към размяна на услуги, предоставяне на материални блага, отправяне на заплахи и други форми за оказване на натиск.

От проведените интервюта, непосредствено преди парламентарните избори през април 2021 г., можем да заключим за общо усещане у интервюираните, че представители на политическите формации търсят тяхната подкрепа в период от месец до два преди провеждане на изборите. Като посредниците разказват какво най-честно се изисква от тях: подготвени списъци с гласове (кв. “Факултета”, кв. “Изток”,); организация на възможно повече хора (кв. “Обеля”); даване на разяснения (кв. “Меден рудник”, с. “Буковлък”); организиране на роднини и познати (кв. “Христо Ботев”). Като споделят, че самата подготовка започва поне 1 месец преди датата на изборите, което донася предвидимост на всички участници в процеса – политическите партии и техните представители, посредниците и избирателите. В проведените интервюта бяха засегнати и самите механизми, чрез които се осъществява контрола. В кв. “Факултета” след събирането на политическите представители с местните лидери се стартира процеса по подготовка. Договарят се условията и на двете страни (брой избиратели и финансови измерения, като са възможни и друг нематериални договорки) и стартира работата по организацията на гласовете. В последствие се изгражда мрежа от хора с определени задачи: обикаляне из къщите и създаване на списъци по секции, раздаване на пари, контрол дали гласуват избирателите в изборния ден, извозване на избиратели, изплащане на останалата част от уговорената сума. Като в различните случаи участват различен брой хора, в зависимост от големината на махалата или изградените устойчиви структури. В по-малките махали организацията се осъществява от няколко човека (кв. “Обеля”), докато в по-големите (кв. “Факултета”) от мрежа на типа на пирамидалната структура или познат още като “мрежови маркетинг”.

По отношение на това дали всички партии търсят брокерите повреме на изборите, брокерите разказаха, че няма единен подход. Интервюираните от кв. “Факултета” споделят, че предишни години от няколко формации са се свързвали с тях, докато от парламентарните избори през 2017 г. основно една политическа партия има интерес. Интервюирано лице обосновава това с влиянието на ключова фигура (Киро Японеца) за кв. “Факултета” и неговите връзки с посочената партия (ГЕРБ). От своя страна, той разказа, че поради роднинска връзка на същия с влиятелна фигура в кв. “Филиповци” (друга голяма софийска махала), то и там влияние има същата политическа формация. Тези особености на влияние и зависимости обаче биха могли да се наблюдават само от работа на терен, тъй като те остават в сянка от официалните данни и резултати по секции. С това са ценни дълбочинните интервюта, тъй като предоставят възможност на изследвателя да влезе в много по-дълбоките пластове и дават представа за взаимозависимостите на изследваната среда. В други населени места интервюираните разказват, че няколко политически партии идват да търсят подкрепа (с. “Буковлък”).

Подготовката най-често се свежда до предварително правене на списъци, в което се включват по няколко души, в зависимост от големината на населеното място. Практиката е да се обикалят домовете на хората и да се прави списък на онези, които могат да гласуват в рамките на семейството. Някои брокери разказват, че ключово е да убедиш най-стария член на фамилията, тъй като той притежава авторитета за взимане на решения. Прави се групиране за всяка отделна секция, за да е ясно предварително колко гласа може да се очакват: “Обикалям от къща на къща и записвам семействата. Личните им карти не се събират, само данните”. Записват се имена и адрес. Като списъците служат и за отчетност повреме на изборния ден. Лесно се отбелязва кой е отишъл да гласува и кой не е и в последствие може да се наложи да му бъде напомнено: “В изборния ден гледаме списъка и слагаме хора около училището да следят кой отива да гласува, ако случайно някой се е объркал и до следобяд не е отишъл, обикаляме по къщите и напомняме. Понякога ги водим по групи и чакаме от училището някой да каже, че са гласували”. Интервюираните разказват, че допускат възможността някой да не си спази уговорката или нещо да се обърка, но като цяло “няма нужда, като му кажеш, че ще разбереш, ако те излъже, защото хората в комисията ги познаваш и тогава не смеят да не си спазват уговорката. Редко са тея дето ще правят нещо различно от това, което си им казал”. На въпрос дали има как да разберат кой точно не е

спазил обещанието си, някои от брокерите разказват, че е ясно колко гласа се очакват от всяка секция (на база на подготвените списъци). Разчита се на хората в комисията, които имат пряко влияние върху протичането на изборния ден, но и броенето на бюлетините. В тази връзка, ако някой от избирателите поиска нова бюлетина, то веднага се превръща в достояние на цялата секционна избирателна комисия. Това може да бъде сметнато за знак, че конкретният избирател не си е спазил уговорката. Не е възможно обаче винаги гласът да бъде проследен и посредниците да имат яснота кой точно не си е спазил уговорката. У повечето хора страхът надделява и за да си нямат проблеми, спазват обещанието и не проявяват своеволия в това отношение.

Интересни са отговорите на въпроса “Защо участвате в подобен тип практики?”. Макар те да не бяха идентични, то при всички брокери причините са икономически или властови: “Защото управляващите освен пари обещават да се погрижат за нас. Да узаконят незаконните ни къщи или да опростят сметките ни. Вчера на едни комшии им отрязаха водата, защото не са я плащали. Обещават, че няма да имаме такива проблеми и най-много за къщите ни. Като не са узаконени и се налага ток и вода да връзваме на общи електромери и водопроводи, а нали знаете тези общите работи и бедни и богати ползваме и накрая никой не ги плаща. Искаме да ни се узаконят къщите и да имаме партии за ток и вода. Все обещават, че няма да ни бутат къщите и ние затова един вид сключваме сделка с тях, да ги подкрепим за изборите.” (кв. “Факултета”). Друг посредник разказва, че го прави заради парите, които ще получи той и семейството му: “изгодата ми е, че взимам некой лев и моето семейство също. Това е голям доход за нас.” (кв. “Обеля”). Същият прави обобщение, че за всички участници това е изгодно: “Пък и те взимат некой лев, за тях също е хубаво и е добре. Всички са доволни. Никой не се дърпа от парата. Чакаме да дойдат избори, защото се дават пари.”

Интервюираните разказват и как протича изборния ден и какви са ангажиментите им, свързани с него: “в изборния ден гледаме списъка и слагаме хора около училището да следят кой отива да гласува, ако случайно някой се е объркал и до следобяд не е отишъл, обикаляме по къщите и напомняме, а понякога ги водим по групи и чакаме от училището някой да каже, че са гласували”. Това е честа практика и за нея разказват по-голямата част от интервюираните (кв. “Факултета”, “Христо Ботев”, кв. “Обеля”, кв. “Меден рудник”). Отново друг интервюиран посочва икономическия фактор за включването му в тези

практики: “Хората са бедни и си правят сметка, че като вземат 4 човека от семейство по 50 лв. ще вземат 200 лв. Имате ли представа едно семейство тук колко време може да изкара с тези пари? Веднага отиват да напазаруват за месеци наред. Така, че ние така гледаме на изборите, като на нещо, от което да се изкарат пари.” (кв. “Факултета”). Друг брокер посочва, че мотивите му да се ангажира с купуване на гласове се свързва с принципа: “правим си услуги- приятел до приятел стига. Важното е да имаш подкрепа, нямаш ли кой да застане зад теб, вече става лошо”.

Като заключение на интервютата с ромските брокери бяха попитани дали според тях тази практика е добре да спира. Като мнозинството от отговори бяха негативни: “ Как да спира? Ти добре ли си? Това е страшна схема. Изкарват се пари. Никой няма изгода това да спира- нито партиите, нито хората. Едните си взимат гласовете, другите парите и всички са доволни. Аз не знам що не го направят легално това?”. За по-голямата част от тях, на тези практики е невъзможно да се противодейства. Ключово е допускането, че пазарът на купен и контролиран вот, както пролича и от проведените дълбочинни интервюта, се предпоставя в най-голяма степен от икономическите фактори и възможностите за влияние.

Интервютата обаче бяха взети в периода преди редовните парламентарни избори през април 2021 г., когато реални акции на органите на реда срещу изборни корупционни практики не е имало. На следващите два поредни парламентарни избори през юли и ноември 2021 г., акции се проведеха на територията на цялата страна, като това беше предпоставка за сериозен спад в избирателната активност в изследваните ромски секции. Пролича и страхът у брокерите да откликнат на поканата за интервю само няколко месеца по-късно. В тази връзка бихме могли да допуснем, че мерките за намаляване на купения вот в рамките на два служебни кабинета в периода 2021-2022 г. имат положителен ефект и сме свидетели на съществена промяна на активността в ромските секции (Приложение 1).

Схемите и способите постоянно се адаптират и променят в зависимост условията и ситуацията, това прави тяхното улавяне почти невъзможно от страна на правораздавателните органи. Контролирането на изборния процес до такава степен е разширило своя обхват, че се е разпростряло във всевъзможни сфери на ежедневи човешки живот - социални услуги, работно отношения, здравни услуги и най-различни битови проблеми. За целта е необходимо организацията да започва поне два месеца по-рано.

През последните години основателно можем да твърдим, че се преминава от преки форми на даване на пари срещу гласа към практики, които бихме могли да дефинираме като “търговия със зависимости”. Като за целта се изисква мобилизация на широки мрежи от посредници, които успяват да създадат неформални канали за достъп до институциите. Става въпрос за онези институции, които предоставят социални услуги на местно ниво, като в последствие изпълняват роля на посредници в изборния процес. Този механизъм е често използван от кметове, местни лидери на общности.

В третата глава “Динамика в контролираното гласоподаване и купения вот в България 2005 – 2021 г.” е представено изследването, което обхваща тенденциите при резултатите на местните и парламентарните избори в посочения период, като са направени важни изводи за дисертацията.

Избраната методология е следната- взети са предвид ромските секции в няколко ромски махали в големи областни градове като София, Пловдив, Варна, Пазарджик, Сливен, Хасково, Самоков и Плевен. Фокус на дисертацията обаче са тенденциите на гласуване в ромските махали. Поради тази причина е извършен предварителен подбор на секциите, които да попаднат в изследването. На база на него са избрани секции, в които гласуват основно ромски избиратели. Предизвикателство в проследяването се оказва фактът, че секциите са със сменени номера и това изисква прецизност при проследяване на посочените номера, с цел избягване на грешки. Един от факторите, водещ за това една секция да бъде избрана е да е налице висока волатилност от избор до избор, като се прави съпоставка само между един тип избор - за пример избор за народни представители. Високата електорална волатилност е една от предпоставките да съдим, че в конкретната секция има контролирано гласоподаване или купуване на гласове. За целта ще проследим не само печелившия, но и колко гласа са получили първият и вторият. Много важно уточнение за волатилността е, че тя служи за доказване на нашата хипотеза, но е невъзможно да бъде единствено условие. Тъй като ако търсим единствено секции с много висока волатилност рискуваме да не обхванем онези, в които години наред една единствена партия е установила монопол. Целта на анализа е да се проследят тенденции при купуването на гласове и по-конкретно по какъв начин партиите се позиционират на пазара на гласове. За всяка секция ще се разгледат

резултатите по години, като накрая се прави обобщение на местно ниво и в следствие за всеки от двата избора.

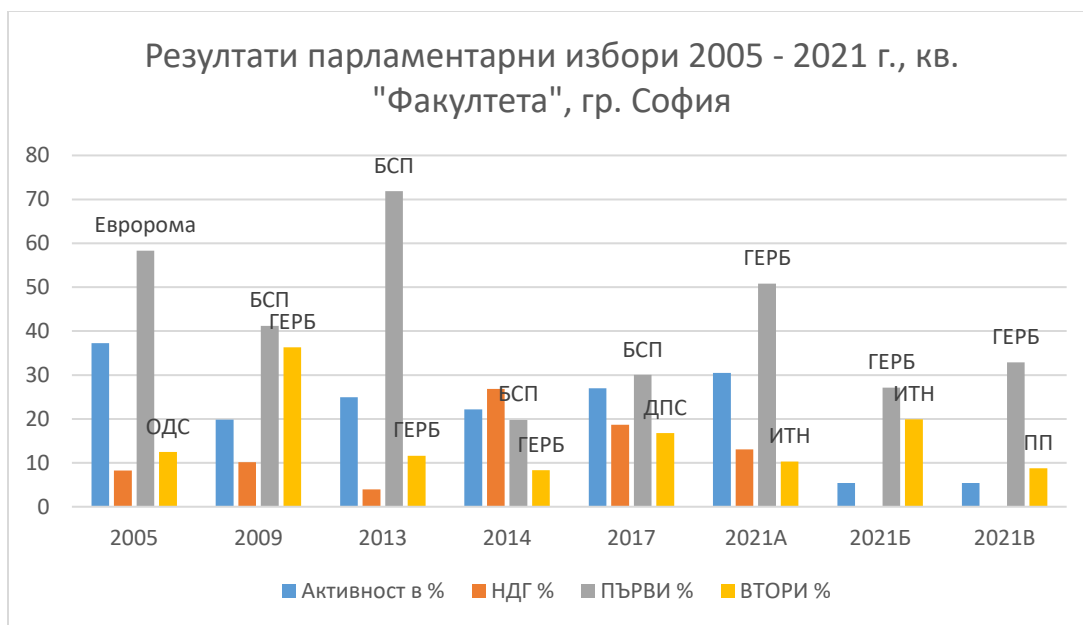
Този вот може да е динамичен и крайно непредвидим, тъй като става въпрос за договорки и има финансови измерения, а не логическа последователност. В допълнение на това тези практики най-често се осъществяват при основна роля за взимане на решения е тази на лидера. Друг път обаче имаме ромски махали, в които е установено една партия да контролира десетилетия наред и в такъв случай губим възможността тя да попадне в извадката и да я определим като рискова. В този ред на мисли не бихме могли да заключим, че единствено девиацията ни носи информация за рисковите секции в страната. Би било добре да взимаме предвид социо-икономическите особености на всяка една общност, в която се намира конкретна рискова секция. На база на познания относно процесите и йерархичната структура можем да достигнем информация отвъд общоприетите разбирания. Грешно е да правим подбор единствено на механичен признак. Също така е естествено и нормално да има смяна на предпочитанията от един избор до следващия от един и същи тип. Неестествено е, когато се наблюдава толкова рязка промяна в предпочитанията на хората в рамките на една година и три проведени избора.

По отношение на парламентарните избори в периода 2005-2021 година, ще бъдат разгледани избирателни секции в големи ромски махали, находящи се в областните ни градове. Не са обхванати в пълна степен всичките тридесет и един многомандатни избирателни райони, на които е разделена електорално страната, тъй като идеята на изследването не е национална представителност, а анализ на съществуващи тенденции, които през годините са варирали поради различни фактори. На първо място първият по рода си в новата история на страната маратон от последователни три парламентарни избора, проведени едва през няколко месеца. Това е безпрецедентна ситуация, която ни дава възможност да проследим поведението на избирателите за кратък период от време. Втората ключова предпоставка е приемането на промени в изборния кодекс, с които се променя технологията на гласуване – от гласуване с конвенционална хартиена бюлетина постепенно се преминава към изцяло машинно гласуване в секциите с над 300 избиратели. Друг основополагащ фактор за гласуването в ромските секции са проведените в рамките на предизборната кампания, акции за минимизиране и предотвратяване на гласуването

конкретно в тези рискови квартали. Ковид пандемията също оказва влияние върху мотивацията на избирателите да упражнят своите избирателни права.

Една от най- големите ромски махали в страната е “Факултета”, находяща се в края на столичния квартал “Красна поляна”, многомандатет избирателен район № 25. Ще направим детайлен анализ на това как се е изменял вотът в рамките на ромския квартал - гласували, недействителни гласове, победител и втори по резултат. Ромските избиратели гласуват в 7 секционни избирателни комисии със следните №: **224611059; 224611061; 224611062; 224611063; 224611064; 224611065 и 224611071.**

Графика 1.1 Резултати от парламентарните избори 2005-2021 г., кв. “Факултета”

*Източник: ЦИК, Резултати от парламентарни избори 2005-2021 г.

В рамките на проведените парламентарни избори през 2005 г. в кв. “Факултета” общият брой на избирателите по избирателни списъци е 5313 души, като от тях гласуват 37,2 % от всички имащи право на глас. Като 1153 или 58,29 % избиратели от общо седемте секции са подкрепили партия Евророма. На второ място остава ОДС с 247 подадени бюлетини или 12,49 % от вота. На следващите редовни парламентарни избори през 2009 г. избирателите са се увеличили до 5660 души, като активността е намаляла на половина в сравнение с предходните избори, а именно 19,86 %, а недействителните гласове са се

повишили с два пункта и са в размер на 10,14 % от всички подадени бюлетини. По отношение на резултата се наблюдава изместване на Евророма от БСП. Като една от предпоставките за това бихме могли да я свържем с факта, че партия Евророма се присъединява към Коалиция за България и това допринася за първото място на левицата в кв. “Факултета”. На следващите избори имаме отново покачване на избирателите с около 300 души (5908 имащи право на глас), делът на гласувалите също е нарастнал до 1473 души или 24,93 %. От своя страна недействителните гласове са едни от най-ниските за целия изследван период (3,94 %). БСП запазва лидерската си позиция от предходните избори с 1059 гласа или 71,89 % от всички гласували, втора позиция остава за ГЕРБ със 171 подадени бюлетини. На предсрочните избори през 2014 г. гласувалите са 1249 души от 5625 имащи право на глас, активността е спаднала до 22,20 %, а недействителността – 26,82 % от общия дял гласували. Първият по резултат е ДПС с 19,78 %, а втора позиция се запазва за ГЕРБ с 8,33 %. На следващите предсрочни парламентарни избори през 2017 г. се наблюдава леко покачване на имащите право на глас в избирателните списъци до 5738 души. Налице е покачване на упражнените право на глас до 1549 души или 27 %, а недействителните бюлетини са 26,82 % от всички гласове. БСП е партията, която успява да си върне лидерството от 2013 г. с 465 гласа, а ДПС остава втора със 260 подадени бюлетини. През април 2021 г. се наблюдава спад на имащите право на глас (5186 души), но се запазва сравнително висок делът на гласувалите – 30,45 % или 1579 души, а делът на недействителни гласове спада с около 5 пункта и за конкретните избори е в размер на 13,05 %. Резултатът на първата политическа сила (ГЕРБ) е 50,59 % от всички гласували, втора остава ИТН с 10,26 %. Изборите през април 2021 г. са последните, на които избирателите имат избор посредством коя от двете технологии да упражнят правото си на глас – хартиена бюлетина или машинен вот. Следващият избор е едва няколко месеца по-късно през юли 2021 г., но гласуването в този квартал е претърпяло сериозен промени, налице са новите изборни правила и задължително машинно гласуване. Наблюдава се повишение на имащите право на глас (5684 души), но активността е спаднала с близо 25 % и е най-ниското измерено ниво за целия изследван период (5,38 %), недействителни гласове няма, тъй като вотът е изцяло на машина. ГЕРБ запазва своята първа позиция, но с 27,12 % от вота, а ИТН остава отново втора с 19,93 %. Следващите избори през октомври 2021 г. се провеждат отново посредством машинен вот и резултатите в секцията се запазват подобни на тези от

преди 3 месеца. Имащите право на глас са 5694 души, активността е 5,39 %, а недействителни гласове няма. Първа политическа сила е ГЕРБ с 32,9 % от вота, а ИТН остава втора с 8,79 %. В разглежданата ромска махала имаме модел на минимално волатилна с една доминираща партия във всички избори.

- **МОДЕЛ: Минимално волатилна с една доминираща партия във всички избори**

Местни избори 2007 – 2019 г.

Фокус е поставен и върху резултатите в ромските квартали Факултета, Столипиново, Изток, Максуда, Надежда и Буковлък за проведения местен вот, които подобно на парламентарния, представлява избор от първи порядък по своето значение партиите отново влагат съществен ресурс за извличане на най-добри ползи по отношение на своето представяне.

На местните избори в кв. „Факултета“, град София ромските избиратели гласуват в 7 секционни избирателни комисии със следните №: **224611059; 224611061; 224611062; 224611063; 224611064; 224611065 и 224611071.**

Графика 2.1 Резултати от местни избори 2007-2019 г., кв. “Факултета”

Източник: *Източник: ЦИК, Резултати от местни избори 2007-2019 г.

В рамките на кв. Факултета, гр. София на местните избори през 2007 г. се наблюдава най-високата избирателна активност за целия изследван период 53,84 % (2582 гласа) от избирателите са упражнили своето право на глас от общо 4796 избиратели по списък. Изключително висок е делът на недействителните гласове, като той достига почти половината от всички гласували 1222 недействителни бюлетини или 47,33 %. Първи по резултат е кандидатът за кмет на гр. София, издигнат от ГЕРБ – Бойко Борисов, който получава резултат 34,97 %, като за него са гласували 903 души. Вторият по резултат Мартин Заимов, получава подкрепата на 1,78 % от всички гласували в общо седемте секции в квартала или 46 бюлетини. На следващите редовни избори през 2011 г. са гласували 2282 избиратели от 5720 имащи право на глас, като активността е измерена 39,90 %, а делът на недействителни гласове също се запазва висок или 29,05 %. Първи по резултат е отново кандидатът на ГЕРБ Йорданка Фандъкова, която успява да спечели 308 гласа или 23,75 % от всички гласували. Втори остава Георги Кадиев с резултат от 308 гласа (13,50 %). На следващите редовни избори през 2015 г. активността е измерена в най-ниските си стойности в рамките на изследвания период 16,14 % (994 избиратели) от 6157 имащи право на глас.

Намалял е и делът на недействителни гласове – 18,17 % или 186 бюлетини. Първият по резултат запазва своята позиция от предходните избори, като Йорданка Фандъкова печели 322 гласа (32,39 %) и втори остава кандидатът на ДПС Андрей Георгиев с 258 гласа (25,96 %). Следващите местни избори през 2019 г. имаме най-високия избирателен корпус в махалата за изследвания период – 6448 души, от които гласуват 1915 избиратели (29,70%). Най-нисък е делът на недействителност, измерен в размер на 13,11 % за Йорданка Фандъкова печели най-добрия си резултат за изследвания период в рамките на проведен първи тур, като за нея гласуват 1206 избиратели или 62,98 %, втора по резултат остава Мая Манолова, издигната от Инициативен комитет с 4,91 % или 94 гласа. На проведения седмица по-късно балотаж от 6445 избиратели са гласували 2187 души или 33,93 % избирателна активност, а недействителните гласове са в размер на 16,28 %. Кандидатът на ГЕРБ затвърждава победата от първи тур и получава 1700 гласа или 77,73 % от вота, опонентът й Мая Манолова събира 241 гласа или в процентно съотношение 11,02 %.

- **МОДЕЛ: Минимално волатилна с една доминираща партия във всички избори**

В заключение на направения анализ и представените данни бихме могли да изведем няколко тенденции, с които се характеризира контролираното гласоподаване в ромските общности, споменати по-нагоре в текста. Ромското население в по-голямата си част няма усещане за гражданска ангажираност към обществото и не възприема гласоподаването като такъв акт. Процесът на избори не се гледа като на демократичен акт, а единствено на икономическа стратегия или запазване на статуквото, което често е свързано с незаконно придобито имущество или друго. Всъщност през последните десетилетия е установен един порочен модел, при който и едната страна (политическите субекти) и другата (ромското население) не иска по никакъв начин то да бъде нарушено и всячески се стареа да бъде запазено. Наблюдава се отстъпване от традиционно водените кампании, характерни за предизборния период. Те са изместени от финансиране на организираното купуване на гласове и наливане на големи икономически ресурси с цел овладяване на държавния апарат. Прекъсването на подобни вкоренени и трайно установени практики е много трудно, тъй като изисква една от двете страни да се опита да промени ситуацията в друга насока. Ключово важен е неформалният лидер в общността, който взема решения както стратегически, така и понякога в чисто битов план. Неговата роля е от важно значение, що се отнася до купуването на гласове. Осъществяването на подобен тип практики се основава

на локалния и фрагментиран принцип. Всеки неформален лидер индивидуално посредничат с партиите. Разбира се, ключово важни са и местните особености и зависимости в определени населени места. Резултатите от изследваните секции показват, че купуването на гласове се случва фрагментирано, а не целокупно и на национално ниво.

От направения анализ можем да установим няколко съществуващи модела за контрол на гласовете в ромските секции. В голяма част от секциите се вижда подход на окрупняване на няколко секции в една ромска махала, където една единствена партия взема вота, като това може да се случва в целия изследван период. В някои от секциите се наблюдава подход на разделяне на вота основно между две партии. Като двете сменят местата си от победител на втори и обратното. Интересни феномени са онези политически формации, които са слабо представени на национално ниво, но успяват ситуативно да спечелят в една или две секции печеливш резултат, като този резултат не се повтаря на следващи избори. Има населени места, при които не се наблюдава девиантно поведение и сякаш националният вот за конкретния избор се мултиплицира. Съществува и модел, при които максимално волатилна с винаги различен победител в изследвания период. Тези примери обаче са малко. Много е важно да отбележим, че при ромското население липсва усещане за важността на изборния процес като такъв и това, което е предпоставка за липсата на логичност и последователност на действията. Направените обобщения и изводи са на база на направения литературен обзор, теоретичните концепции за контролиран и купен вот, характеристика на ромските общности, проведените интервюта с ромски лидери, задълбочен анализ на изборните резултати в последните 17 години, в които са се провеждали местни и парламентарни избори. Поради факта, че тези практики се осъществуват извън рамките на закона и установените механизми много трудно биха могли да се разкрият, то също толкова трудно е да се определи мащабът на явлението. Като цяло в различна степен се оценява и важността на всеки един избор.

Реализирането на посочените модели на политическия пазар на купени гласове е възможен благодарение на тяхната клиентелна структура и домодерен начин на живот. Клиентелизмът е устойчива и възпроизвеждаща се норма в тези общности, благодарение на ниската степен на образование. В различните квартали фаворита на ромското население е различен, като подходът за влияние е по-скоро хетерогенен. Работата за купуване на гласове

е на местно ниво, като фокус е поставен върху ромските лидери, които се явяват своеобразен мост между живущите в конкретния квартал ромски избиратели и политическите формации.

Последната част от дисертацията е нейното своеобразно заключение. То има за цел да представи в обобщен вид, че осъществяваните схеми за оказване контрол на гласоподаването на части от избирателите и манипулирането на изборните резултати са съществени дефицити за изборния процес. Подобни нерегламентирани практики целенасочено дискредитират изборните механизми, но се оказват и заплаха за правата и свободите на гражданите, като възпрепятстват ефективността на демократичните институции и функционирането на основни процеси в обществото. По този начин поръчителите успяват да създадат зависимости у големи групи от населението, които се превръщат в обект на натиск да гласуват в противоречие с политическите си убеждения.

В рамките на дисертацията са анализирани двете явления контролиран и купен вот, които биват осъществявани в рамките на някои ромски общности в България. Обстойно са разгледани механизмите за контролирано гласоподаване в същите, като акцент е поставен върху ролята на неформалните лидери и влиянието, което успяват да окажат върху тези маргинализирани групи.

Влиянието на ромските лидери в търгуването с гласове се оказва ключов елемент от процеса по осъществяване на контролирано гласоподаване. Затвърждава се тенденцията, при която подобен тип местни лидери продават политическите права на цели общности и се възприемат за техни представители и посредници в преговорите с крайните ползватели на купения вот- политическите партии. В резултат все повече хора стават жетва на явлението контролиран вот и биват целенасочено държани в състояние на страх и непредвидимост за работните им места, икономическия им статус или дали няма да бъдат отлъчени, ако дръзнат да потърсят справедливост. Потърпевшите често се страхуват от това да свидетелстват или да се противопоставят, защото чувстват несигурност за работните си места или, че ще им бъде потърсена сметка, ако откажат да гласуват по указания начин. Трайно е усещането, че институциите са безсилни срещу онези престъпни структури, които разполагат с финансов ресурс и политически контакти. Проблемът е мащабен и поставя пред изпитание демократичните ценности и гражданското общество у нас.

Акцент е поставен и върху изборните резултати в ромски секции от парламентарните и местните избори в периода 2005 г.- 2021 г., като целта е да се проследи по какъв начин политическите формации са успявали да повлияят на изборния процес. Избраният период е благодатен от политологична гледна точка, защото са проведени два вида избори от първи порядък и това ни предоставя огромна електорална база от резултати, която да бъде анализирана. Анализът ни предоставя възможност да потвърдим хипотезата, че в изследвания период се налага тенденция на фрагментиране на контрола върху вота в ромските махали, като това фрагментиране се наблюдава на местен принцип. От данните се вижда как гласуват избирателите в различни ромски общности из страната и кои са печелившите политически формации и кандидати. При някои от изследваните секции се наблюдава един печеливш кандидат, на други места две политически формации разделят вота, а на трети има смяна от една на друга политическа партия. На места се наблюдават интересни феномени, при които от няколко секции, в една или две от тях слабо представена партия печели над 60 % от вота, като това е ситуативно и не се повтаря на следващ избор. Всички тези модели бихме могли да ги разглеждаме като симптоматика на явленията купен и контролиран вот. Като в различните населени места и в зависимост от отношенията на партийните представители с местните неформални ромски лидери, можем да наблюдаваме и различни успехи на партиите.

Осъществяваните схеми за оказване контрол на гласоподаването на части от избирателите и манипулирането на изборните резултати са съществени дефицити за изборния процес, функционирането на институциите и невъзможността на гражданското общество да противодейства на тези явления. Трайно е усещането, че институциите са безсилни срещу онези престъпни структури, които разполагат с финансов ресурс и политически контакти.

4– Научен принос на дисертацията

Поради актуалността на темата в последната година са публикувани проучвания на неправителствени организации, които правят опит да анализират мащаба на контролирано гласоподаване, но обхватът са всички избирателни секции. Поради тази причина възниква и предизвикателството пред дисертацията – да обхване част от ромските общности за които към момента няма детайлен анализ в какъв мащаб биват реализирани подобни практики.

Като основно достойнство на настоящата дисертация може да бъде посочено допринасянето ѝ за разширяването на познанието в един недобре изследван дял от политологичната наука, какъвто представлява контролираният и купен вот в части от ромските общности.

1. В рамките на дисертацията се прави следното допускане, **политическият пазар на купени гласове в ромските общности е резултат от търсенето от страна на политическите партии и организираното предлагане от страна на част от ромските общностни лидери, които използват своя авторитет и механизми за контрол върху отделни групи избиратели. Тези механизми и самият авторитет се основават върху социални, икономически, културни и др. предпоставки, чиито ефект се усилва от действията или бездействието на държавата и в частност на правоохранителните органи, които не успяват, независимо от причините, да установят прилагането на релевантното законодателство върху значителна част от гетоизираното население в ромските общности.**
3. Направена е типология на неформалното лидерство в ромските общности (пастори, лихвари, НПО активисти, предприемачи, бакали и др.), които са ключови фигури по организацията и осъществяване на нерегламентираните практики за купуването и контролирането на гласове
5. Изведени са няколко модела на структурата на пазара на гласове:
  - *Минимално волатилна с една доминираща партия във всички избори;*
  - *Максимално волатилна с винаги различен победител в изследвания период.*
  - *Минимално волатилна с две доминиращи партии*
  - *Доминират местни инициативни комитети;*
  - *Национално маргинални – локално доминантни партии*

Налице е конкурентен пазар по отношение на търговията с гласове. На места такъв пазар се наблюдава и тогава имаме няколко партии, а на други конкуренция изцяло липсва и пазарът е окупиран от една единствена партия.

5 – Списък на научните публикации

- Публикация в сборник „Докторантски четения 2020“ на тема: „Тенденции при контролираното гласоподаване- 30 години след началото на демократичните промени в България“ на линк: https://research.uni-sofia.bg/bitstream/10506/2468/1/DOKTORANTSKI_CHETENIQ_4_2021_PDF.pdf
- Публикация в сборник „Годишник на докторанта 2020 Том 5. Книга Докторанти“ на тема: „Ролята на неформалните лидери при контролираното гласоподаване в ромските общности“ на линк: https://research.uni-sofia.bg/bitstream/10506/2484/3/GSU_%20FF_DOKTORANTI%20T.%205%202021.pdf;
- Публикация в сборник „Докторантски четения 2021“ на тема: „Мерки на служебното правителство за ограничаване на контролираното гласоподаване в ромските общности на предсрочните парламентарни избори през юли 2021 г.“ на линк: <file:///C:/Users/a.stefanova/Downloads/Doktorantski%20Qetenia-16.02.23.pdf> ;
- Публикация в сборник „Докторантите в науката. 5“ на тема: „Механизми за контролирано гласоподаване в ромските общности 2017- 2021 г. “ на линк: <file:///C:/Users/a.stefanova/Downloads/Collection-Doctoral Students in Science 5.pdf>

6– Използвана литература

Анти корупционен фонд (2022) „Колко гласа имаме за Стефчо?“, нов свидетел от община Симитли, Достъпна на: <https://acf.bg/bg/kolko-glasa-imame-za-stefcho-nov-svi/>, [Прегледана на 15.10.2022г.]

Анти корупционен фонд (2021) <https://acf.bg/bg/kontroliraniyat-port/>, Достъпна на: <https://acf.bg/bg/kontroliraniyat-port/>, [Прегледана на 15.07.2022г.]

Алмънд, Г., Върба, С. (1998) *Гражданската култура*. София: Галико.

Асенов, Красимир (2018) *Антропология на “гетото” – пространство и култура*. Изд. Студио

Асоциация „Прозрачност без граници“ (2012) *Прозрачност и почтеност в изборния процес: доклад от наблюдението на изборите за президент и вицепрезидент на република България и изборите за кметове и общински съветници – 23 и 30 октомври 2011 година*, Асоциация „Прозрачност без граници“, София.

Безлов, Тихомир (2007) *Организираната престъпност в България: пазари и тенденции*, София: Център за изследване на демокрацията.

Димитров, Д. и Стойчев, Ст. (2014) *Отражения на контролираното гласоподаване в електоралната динамика в България 2013-2014 г.* София: Българска асоциация по изборни системи (БАИС).

Димитров, Д. и Стойчев, Ст. (2015) *Електорална динамика в изборния цикъл 2013-2015 г.: Три равнища на анализ.* София: проект № 199/2015 на ФНИ на СУ “Св. Климент Охридски”.

Коларова, Р. (1996) *Теории на прехода и модели на преход: сравнителен анализ на процесите на демократизация,* Политически изследвания, 6/4: 388-99.

Карамихова, М. (2014) *Цикъл лекции: Въведение и изучаването на етнокултурни групи,* Университетско издателство “Св. Св. Кирил и Методий” Велико Търново

Карасимеонов, Г. (2000) “Политически партии”, София, Горекс.

Карасимеонов, Г. (2006) “Партийната система в България”, София, Горекс прес.

Карасимеонов, Георги (2019) “Партийната система в България 2009-2019”, София: Фондация Фридрих Еберт

Кашукеева-Нушева, В. (2015а) *Международни стандарти за финансиране на политическата дейност и тяхното приложение в България* (монография), Унив. изд. СУ „Св. Климент Охридски“, София, 2015.

Марушиакова, Е., Попов, В. (2012) *Ромска етнокултура – минало и настояще.* София, Парадигма

Народно събрание (2021) *Закони, приети в рамките на 45-то НС,* Достъпен на: <https://www.parliament.bg/bg/laws> [Прегледан на: 08.10.2022 г.]

Национален статистически институт, 2022, *Основни резултати от наблюдението на работната сила през първото тримесечие на 2022 година,* Достъпен на: https://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/LFS2022q1_YQPOC9X.pdf , [Прегледан на: 30.03.2022 г.]

Национален статистически институт, 2011, Преброяване на населението 2011 г. Достъпен на: <https://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190> , [Прегледан на: 15.05.2019 г.]

Национален статистически институт, 2011, Преброяване на населението по етническа група и майчин език 2011 г. Достъпен на: <https://censusresults.nsi.bg/census/reports/2/2/r9.aspx>, [Прегледан на: 15.05.2019 г.]

ОССЕ/ СДИПЧ, 2017, Предсрочни избори за народно събрание 26 март 2017 г., Окончателен доклад, Варшава.

ОССЕ/ СДИПЧ, 2014, Предсрочни избори за народно събрание 5 октомври 2014 г., Окончателен доклад, Варшава.

Пампоров, Алексей (2022) *Проучване относно нагласите на ромската общност за предстоящите парламентарни избори за 48-мо Народно събрание на 2 октомври 2022 г.*, Постоянната ромска конференция, София, Достъпен на: <https://www.bta.bg/bg/pressclub/archive/14742> , [Прегледан на: 30.09.2022 г.]

Пампоров, Алексей (2006) Ромското всекидневие в България. София: Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия

della Porta, Donatella. 2008. "Comparative analysis: case-oriented versus variable-oriented research." In *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, edited by Donatella della Porta and Michael Keating, 198-222. Cambridge: Cambridge University Press.

Duverger, Maurice (1972). *"Factors in a Two-Party and Multiparty System"*. Party Politics and Pressure Groups. New York: Thomas Y. Crowell. pp. 23–32.

Findlay, M.(2007), *Misunderstanding Corruption and Community: Comparative Cultural Politics of Corruption Regulation in the Pacific* Asian Journal of Criminology, 2/1, 47-56.

Fukuyama, F (2005) *"Building Democracy After Conflict: "Stateness" First"*, Journal of Democracy, Volume 16, Number 1, January, pp. 84-88 (Article)

Fukuyama, F (2014) *Political Order and Political Decay : From the Industrial Revolution to the Globalisation of Democracy*, London

Hicken, A. (2011). Clientelism. *Annual Review of Political Science*, 14(1), 289–310.

Huntington, S. (1968) *Modernization and Corruption, Political Order in changing in changing Societies*. New Haven: University of Oklahoma Press.

Huntington, S. (1993) The third wave: Democratization in the Late Inman, Kris and Josephin T. Andrews (Andrews (2015) *Corruption and voting in Senegal: Evidence from experimental and survey research*, *African Journal of Political Science and International Relations*, 9/13, 100-114.

Kitschelt, H. and **S. I. Wilkinson** (2007). *Patrons, clients and policies: Patterns of democratic accountability and political competition*. New York: Cambridge University Press.

Klasnja, M., Tucker J. and Deegan- Krause K. (2016) *Pocket book vs. Sociotropic Corruption Voting*, *British Journal of Political Science*, 46/1, 67-94.

Lewis-Beck, Michael S. & Martin Paldam. 2000. *Economic Voting: An Introduction*. *Electoral Studies* 19:113.

Kramon, E. (2016). *Electoral handouts as information: Explaining unmonitored vote buying*. *World Politics* 68(3): 454–98.

Schaffer, Frederic Charles. 1998. *Democracy in Translation: Understanding Politics in an Unfamiliar Culture*. Ithaca: Cornell University Press.

Schaffer, Frederic Charles. 2002a. *Disciplinary Reactions: Alienation and the Reform of Vote Buying in the Philippines*: The Comparative Politics of Vote Buying conference, MIT.

Schatzberg, Michael (2001). *Political legitimacy in Middle Africa: Father, family, food*. Bloomington: Indiana University Press.

Sung, H. (2004), *Democracy and Political Corruption: A Cross-National Comparison*, Netherland: Kluwer Academic Publishers

Tajfel (1981) *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thorat, Sujkadeo, Paul Attewell and Firdaus F. Rizvi (2009) *Urban Labour Market Discrimination*. New Delhi: Indian Institute of Dalit Studies.

Williams, Phill (2001) *Transnational Criminal Networks*, in: John Arquilla and David Ronfeldt (eds) *Networks and Netwars: The Future of Terror Crime, and Militancy*. Santa Monica: RAND Corporation, 61-97.

Young, Lauren. (2015a). *Preying on the poor: The impact of repression on citizen behavior.*, Midwest Political Science Association, April 2015.